

Zarzut dyskryminujących ze względu na wiek i płeć kryteriów stosowania kary dożywotniego więzienia

Khamtokhu i Aksenchik przeciwko Rosji (wyrok – 24 stycznia 2017 r., Wielka Izba, skarga nr 60367/08)

Alsan Bachmizovich Khamtokhu i Artyom Aleksandrovich Aksenchik odbywają kary dożywotniego więzienia po skazaniu ich za wiele poważnych zbrodni. Podstawą tych kar był art. 57 kodeksu karnego. Ten sam przepis zakazywał wymierzania ich kobietom, osobom, które nie ukończyły w chwili popełnienia przestępstwa 18 lat lub miały co najmniej 65 lat w chwili wydania wyroku.

W skargach do Trybunału skarżący zarzucili, że jako dorośli mężczyźni odbywający kary dożywotniego więzienia byli dyskryminowani w porównaniu z innymi kategoriami skazanych, wobec których kara taka z mocy prawa nie mogła być stosowana (art. 5 w połączeniu z art. 14 Konwencji).

W związku z kwestią stosowania art. 14 w połączeniu z art. 5 Trybunał musiał najpierw rozstrzygnąć, czy fakty tej sprawy „mieściły się w zakresie” art. 5.

Trybunał zauważył, że skarżący nie postawili zarzutów dotyczących surowości kary jako takiej albo jej długości ani nie zarzucili naruszenia materialnego prawa do wolności osobistej. Twierdzili, że przy wymierzeniu kar pozbawiających ich wolności na całe życie na podstawie art. 57 k.k. ze względu na swój wiek i płeć zostali potraktowani mniej korzystnie niż kobiety lub inni mężczyźni - mający mniej niż 18 lat albo w wieku 65 lat i starsi - skazani za podobne lub porównywalne zbrodnie. Uważali, że został wobec nich naruszony art. 14 w połączeniu z art. 5 Konwencji.

Kwestie odpowiedniego wymiaru kary pozostają co do zasady poza zakresem Konwencji a rola Trybunału również nie polega na decydowaniu, jaki okres pozbawienia wolności byłby odpowiedni w przypadku konkretnego przestępstwa.

Trybunał wyraził równocześnie pogląd, że środki odnoszące się do wykonania kary lub jej korekty mogą mieć wpływ na prawo do wolności osobistej chronione w art. 5 ust. 1, ponieważ rzeczywisty jego okres zależy od sposobu ich stosowania. Podobnie, w kwestii spełniania przez więźnia odbywającego karę dożywotniego więzienia warunków warunkowego zwolnienia, Trybunał uznał, że chociaż art. 5 ust. 1 lit. a Konwencji nie gwarantuje prawa do automatycznego zwolnienia, może pojawić się kwestia na podstawie tego przepisu w połączeniu z art. 14 Konwencji, jeśli ugruntowana polityka karna ma negatywny wpływ na jednostki w sposób oznaczający dyskryminację .

Należało również podkreślić, że w niektórych przypadkach kwestię na podstawie art. 14 w połączeniu z art.5 Konwencji rodziła jako taka kara wymierzona na podstawie przepisów krajowych różnicujących sprawców w zależności od wieku i płci a nie jej wykonanie.

Art. 5 Konwencji nie wyklucza kary dożywotniego więzienia, jeśli jest przewidziana w prawie krajowym. Zakaz dyskryminacji zawarty w art. 14 obowiązuje jednak również poza

korzystaniem z praw i wolności, państwa muszą zagwarantować na podstawie Konwencji i jej protokołów. Ma zastosowanie również do dodatkowych praw, mieszczących się w ogólnym zakresie któregośkolwiek artykułu Konwencji, jeśli państwo dobrowolnie zdecydowało się je zapewnić. Zasada ta jest ugruntowana w orzecznictwie Trybunału.

Z tego wynikało, że gdy ustawodawstwo krajowe wyklucza możliwość orzeczenia kary dożywotniego więzienia wobec niektórych kategorii skazanych więźniów, sytuacja taka mieści się w zakresie art. 5 ust. 1 dla celów stosowania art. 14 w połączeniu z tym przepisem.

W rezultacie w związku z zarzutem rzekomo dyskryminującego skutku art. 57 k.k. Trybunał uznał, że fakty tej sprawy odnosiły się do art. 5 Konwencji.

Przy ocenie, czy zarzucona różnica traktowania dotyczyła którejś z podstaw zawartych w art. 14 Trybunał przypomniał, że art. 14 nie zakazuje wszelkich różnic traktowania, ale jedynie wynikających z dających się zidentyfikować, obiektywnych lub osobistych cech albo „przyczyn”, umożliwiających rozróżnienie między sobą jednostek lub grup. Wymienia konkretne podstawy, które stanowią „przyczynę” w tym m.in. płeć, rasę i własność. Lista zawarta w art. 14 jest jednak przykładowa a nie wyczerpująca, na co wskazują słowa „z takich powodów, jak” oraz włączenie do tej listy frazy „jakichkolwiek innych przyczyn”. Słowa „inne przyczyny” mają generalnie szerokie znaczenie, a ich interpretacja nie ogranicza się do cech, które są osobiste, w tym sensie, że są naturalne lub nieodłączne. Trybunał zauważył, że „płeć” została wyraźnie wspomniana w art. 14 jako zakazana podstawa dyskryminacji. Wcześniej już zgodził się, że również „wiek” jest koncepcją objętą tym przepisem. Z tych względów art. 14 w połączeniu z art. 5 miał w tej sprawie zastosowanie.

W związku z kwestią ciężaru dowodu w odniesieniu do art. 14 Konwencji Trybunał orzekł, że po tym, jak skarżący wykazał różnicę traktowania, do rządu należało wykazanie, że była usprawiedliwiona.

W pierwszej kolejności Trybunał musiał ustalić, czy w tej sprawie doszło do różnicy traktowania osób znajdujących się w sytuacjach analogicznych lub w istotnych aspektach podobnych. Zarzut dotyczył skazania sprawców za szczególnie poważne zbrodnie zagrożone karą dożywotniego więzienia. Skarżący zostali skazani na takie kary, podczas gdy niektórzy inni sprawcy – kobiety lub nieletni czy sprawcy w wieku 65 lat i starsi, skazani za te same lub porównywalne przestępstwa, nie mogli być w ten sposób ukarani ze względu na zakaz ustawowy zawarty w art. 57 ust. 2 k.k.

Skarżący byli więc w sytuacji analogicznej do innych sprawców skazanych za te same albo porównywalne przestępstwa.

Nie można było kwestionować, że wyłączenie to oznaczało różnicę traktowania ze względu na płeć i wiek. Trybunał musiał zbadać, czy realizowała uprawniony cel i istniała rozsądna proporcja między użytymi środkami i tym celem. Musi przy tym brać pod uwagę swobodę państwa w tym kontekście.

Rząd utrzymywał, że różnica traktowania miała promować zasady sprawiedliwości i ludzkiego podejścia wymagające, aby polityka karania uwzględniała wiek i „cechy

fizjologiczne” rozmaitych kategorii sprawców. W ocenie Trybunału cel ten można było uznać za uprawniony w kontekście polityki karania i dla celów stosowania art. 14 w połączeniu z art. 5 ust. 1.

W związku z kwestią proporcjonalności środków należało najpierw przypomnieć, że sprawa ta dotyczyła jednego konkretnego typu kary: dożywotniego więzienia. W odróżnieniu od rozmaitych innych kar pozbawienia wolności, dożywotnie więzienie w rosyjskim kodeksie karnym było przewidziane za kilka szczególnie poważnych przestępstw, w związku z którymi, po uwzględnieniu wszystkich okoliczności zaostrzających i łagodzących, sąd uznał, że dożywotnie więzienie było jedyną karą odpowiednią ze względu na popełnioną zbrodnię. Nie stosuje się jej obowiązkowo lub automatycznie za żadne przestępstwo, nawet najpoważniejsze.

Wymierzenie kar dożywotniego więzienia za szczególnie poważne zbrodnie dorosłemu sprawcy nie jest jako takie zakazane lub niezgodne z art. 3 ani żadnym innym artykułem Konwencji, zwłaszcza, jeśli kara ta nie jest obowiązkowa ale wymierzona przez niezawisłego sędziego po rozważeniu wszystkich istniejących okoliczności łagodzących i zaostrzających.

Trybunał wielokrotnie wskazywał, że Konwencja jest żywym instrumentem, który musi być interpretowany w świetle dzisiejszych warunków i idei aktualnie przeważających w państwach demokratycznych. Trybunał podkreślił również, że wszelka interpretacja zagwarantowanych praw i wolności musi być zgodna z ogólnym duchem Konwencji, instrumentu mającego chronić i promować ideały i wartości państwa demokratycznego. W rezultacie koncepcje traktowania nieludzkiego i poniżającego traktowania i karania znacznie zmieniły się od czasu wejścia Konwencji w życie w 1953 r. Postęp w kierunku całkowitego faktycznego i prawnego zniesienia kary śmierci w państwach członkowskich Rady Europy jest ilustracją tej nadal trwającej ewolucji. Terytoria państw członkowskich Rady Europy stały się strefą wolną od kary śmierci i Trybunał zgodził się, że narażenie skarżącego na rzeczywiste ryzyko skazania w innym kraju na śmierć oraz egzekucji może rodzić kwestię na tle art. 3 Konwencji.

W przypadku kary dożywotniego więzienia sytuacja jest odmienna. Obecnie kara ta jako forma ukarania za szczególnie poważne przestępstwa jest zgodna z Konwencją. Idea, że jej wymierzenie wobec dorosłego sprawcy może rodzić problem na tle art. 3 z powodu jej nieredukowalności jest względnie świeża. W wyroku *Vinter i inni v. Wielka Brytania* (z 9 lipca 2013 r.) Trybunał doszedł do następujących wniosków:

“119. Z tych względów Trybunał uważał, że w kontekście kary dożywotniego więzienia art.3 musi być interpretowany jako wymagający redukowalności wymierzonej kary w sensie istnienia możliwości ponownej oceny pozwalającej władzom rozważyć, czy zmiany w życiu więźnia i postęp w kierunku resocjalizacji w trakcie wykonywania kary były na tyle znaczące, że dalsze pozbawienie wolności nie mogło być już usprawiedliwione z uprawnionych względów penologicznych.

120. Trybunał podkreślił jednak, że ze względu na swobodę posiadaną przez państwa Konwencji w sprawach dotyczących wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych oraz

polityki karnej, jego zadanie nie polega na określaniu formy, jaką ponowna ocena powinna przyjąć. Nie może również ustalać, kiedy powinna ona mieć miejsce. Materiały prawa porównawczego i międzynarodowego posiadane przez Trybunał wskazywały na wyraźne poparcie dla instytucji specjalnego mechanizmu gwarantującego ją nie później niż 25 lat po wymierzeniu kary dożywotniego więzienia i dalsze okresowe oceny.

121. Wynika z tego, że bez możliwości takiej oceny w prawie krajowym, kara dożywotniego więzienia nie będzie odpowiadała standardom art.3 Konwencji.

122. Więzień skazany na pełną karę dożywotniego więzienia ma prawo wiedzieć, już na początku odbywania kary, co musi uczynić, aby być rozważany do zwolnienia i pod jakimi warunkami, w tym kiedy będzie miała miejsce kontrola zasadności dalszego odbywania kary i kiedy można jej się domagać. W rezultacie, gdy prawo krajowe nie przewiduje żadnego mechanizmu lub możliwości takiej kontroli, niezgodność z art. 3 z tego powodu pojawia się już w momencie jej wymierzenia a nie później, w okresie jej odbywania”.

Z tego wynikało, że państwa mają co do zasady swobodę decydowania, czy dożywotnie więzienie stanowi odpowiednią karę za szczególnie poważne zbrodnie. Ich swoboda w tym zakresie nie jest jednak nieograniczona i podlega pewnym minimalnym wymaganiom. Konwencję należy odczytywać jako całość i interpretować w sposób umożliwiający promowanie wewnętrznej spójności i harmonię między jej różnymi przepisami. Jeśli więc państwo korzystające ze swojej swobody podejmuje działania mające spełnić takie minimalne wymagania, lub realizujące cele Konwencji, musi to poważnie wpływać na ocenę proporcjonalności środków wchodzących w grę w kontekście art. 14 w połączeniu z art. 5.

Skarżący zostali skazani na karę dożywotniego więzienia w kontradiktoryjnym procesie, w którym mogli przedstawić argumenty na swoją obronę i pogląd na właściwą karę. Na początku zarzucili, że postępowanie karne przeciwko nim naruszało przepisy proceduralne. Trybunał, po starannym rozważeniu tych zarzutów, odrzucił je jako niepotwierdzone. Wynik procesu został rozstrzygnięty na podstawie konkretnych faktów a wymierzone kary były wynikiem zindywidualizowanego zastosowania prawa karnego przez sąd, którego swoboda wyboru kary nie została ograniczona wymaganiami przewidzianymi w ust. 2 art. 57 k.k. W tych okolicznościach, ze względu na cele penologiczne ochrony społeczeństwa oraz ogólnego i indywidualnego odstraszenia, kary dożywotniego więzienia wymierzone skarżącym nie były – jak się wydaje – arbitralne lub nierozsądne. Ponadto, będą oni mogli ubiegać się o wcześniejsze zwolnienie po pierwszych 25 latach odbywania kary pod warunkiem pełnego przestrzegania przez trzy wcześniejsze lata regulacji więziennych.

Trybunał potwierdził, że państwa korzystają z pewnej swobody oceny, czy i w jakim stopniu różnice w istotnych aspektach podobnych sytuacjach usprawiedliwiają różnicę traktowania. Jej zakres różni się zależnie od okoliczności, przedmiotu sprawy i jej tła, ale ostateczne rozstrzygnięcie, czy wymagania Konwencji były przestrzegane, należy do Trybunału.

Z drugiej strony, Trybunał wielokrotnie twierdził, że różnice ze względu na płeć wymagają szczególnie poważnych powodów na swoje usprawiedliwienie a odwoływanie się do tradycji, ogólnych domniemań lub przeważających postaw społecznych w danym kraju nie mogą jako takie być uważane za wystarczające uzasadnienie różnicy traktowania, podobnie jak w

przypadku stereotypów opartych na rasie, pochodzeniu, kolorze skóry lub orientacji seksualnej. Rola Trybunału nie polega jednak na decydowaniu o najbardziej odpowiedniej karze pozbawienia wolności za konkretne przestępstwo ani na wypowiedaniu się o właściwym okresie pozbawienia wolności lub innej kary do odbycia przez daną osobę po skazaniu jej przez sąd.

Dodatkowym czynnikiem istotnym przy ustalaniu zakresu, w jakim państwo powinno posiadać swobodę oceny, jest istnienie zgody na poziomie europejskim. Konwencja jest przede wszystkim systemem ochrony praw człowieka, Trybunał musi więc zwracać uwagę na zmieniające się warunki w danym państwie i w państwach Konwencji ogólnie oraz reagować np. na wszelką rodzącą się zgodę co do standardów do osiągnięcia.

Po pierwsze, Trybunał nie znalazł podstaw do zakwestionowania różnicy traktowania między grupą dorosłych sprawców takich, jak skarżący, którzy nie zostali wyłączeni z możliwości stosowania wobec nich kary dożywotniego więzienia, oraz sprawcami nieletnimi, którzy zostali wyłączeni. Wyłączenie nieletnich jest zgodne z powszechnym bez wyjątku podejściem w systemach prawnych państw Konwencji, a więc zakazu orzekania kary dożywotniego więzienia wobec sprawców uznanych za nieletnich zgodnie z prawem krajowym. Jest ono również zgodne z zaleceniem Komitetu Praw Dziecka zniesienia wszelkich form dożywotniego pozbawienia wolności za przestępstwa popełnione przez osoby w wieku poniżej 18 lat oraz z rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ nawołującą państwa do rozważenia uchylenia wszelkich form dożywotniego pozbawienia wolności takich osób. Celem jest wyraźnie ułatwienie resocjalizacji młodocianych sprawców. Trybunał uważał, że gdy sprawcy tacy są pociągani do odpowiedzialności za swoje czyny - niezależnie od tego, jak poważne - musi to odbywać się z właściwym uwzględnieniem ich domniemanej niedojrzałości, mentalnej i emocjonalnej oraz zwiększonej podatności ich osobowości na zmiany i zdolności do resocjalizacji i poprawy.

Po drugie, w części dotyczącej zarzutu skarżących, że byli traktowani inaczej niż sprawcy w wieku 65 lat i więcej – inna grupa wiekowa wyłączona z możliwości stosowania wobec niej dożywotniego pozbawienia wolności – należało zauważyć, że zgodnie z zasadami wynikającymi z wyroku *Vinter*, kara dożywotniego więzienia jest zgodna z art.3 wyłącznie w razie istnienia równocześnie perspektywy zwolnienia i kontroli zasadności dalszego odbywania tej kary (oba te elementy powinny istnieć już w momencie jej wymierzenia). Na tle tego wymagania Konwencji Trybunał nie znalazł żadnych podstaw, aby uznać, że przepis wyłączający sprawców w wieku 65 lat i więcej nie miał obiektywnego i rozsądnego usprawiedliwienia. Jego cel co do zasady łączył się z interesami leżącymi u podstaw warunków przedterminowego zwolnienia po 25 latach dla sprawców - dorosłych mężczyzn w wieku poniżej 65 lat takich, jak skarżący, wskazanych w wyroku *Vinter*. Stanowiły one powszechne podejście w jurysdykcjach krajowych, w których istnieje taka kara. Redukowalność kary dożywotniego więzienia ma nawet większe znaczenie dla sprawców w podeszłym wieku, gdyż w innym przypadku stałaby się wyłącznie iluzoryczna. Ograniczając wymierzanie kar dożywotniego więzienia przez przyjęcie maksymalnego progu wieku, ustawodawca rosyjski użył jednej z wielu możliwych metod zapewnienia perspektywy zwolnienia rozsądnej liczby więźniów i w rezultacie działał w ramach swojej swobody zgodnie ze standardami Konwencji.

Po trzecie, w związku z zarzutem dyskryminacji ze względu na płeć, Trybunał wskazał rozmaite dokumenty europejskie i międzynarodowe odnoszące się do potrzeby ochrony kobiet przed przemocą opartą na płci, nadużyciami i molestowaniem seksualnym w środowisku więziennym, jak również potrzeby ochrony ciąży i macierzyństwa. Rząd przedstawił dane statystyczne wskazujące na znaczną różnicę całkowitej liczby więźniów mężczyzn i kobiet. Wskazał również na względnie małą liczbę osób skazanych na karę dożywotniego więzienia. Do Trybunału nie należało sprawdzanie oceny przez władze krajowe posiadanych danych lub racji penologicznych, jakie z nich wynikały. W szczególnych okolicznościach tej sprawy, dostępne dane, jak również inne wskazane wyżej elementy, stanowiły wystarczającą podstawę do wniosku o istnieniu interesu publicznego leżącego u podstaw wyłączenia w drodze ogólnej regulacji możliwości orzekania wobec kobiet dożywotniego pozbawienia wolności.

Poza zgodą, aby nie wymierzać dożywotniego pozbawienia wolności nieletnim przestępcom i zapewnić kontrolę w trakcie odbywania kary w tych jurysdykcjach, w których stosuje się ją wobec dorosłych sprawców, krajowe systemy prawne w państwach Konwencji w tej dziedzinie mają niewiele ze sobą wspólnego. Jeszcze większe różnice istnieją w przypadku innych grup sprawców, wobec których państwa wyłączyły stosowanie tej kary.

Trybunał uważał za rzecz zupełnie naturalną, że władze krajowe, których obowiązkiem jest rozważenie w granicach swojej jurysdykcji interesów ogółu, muszą korzystać z szerokiej swobody przy rozstrzyganiu o delikatnych kwestiach takich, jak polityka karna. Ponadto, dziedzina ta powinna być nadal uważana za dotyczącą praw ewoluujących, bez ustalonego konsensusu, w której państwa muszą również korzystać z pewnej swobody co do odpowiedniego momentu do wprowadzenia zmian ustawowych. Jeśli delikatne kwestie takie, jak w tej sprawie dotyczą dziedzin, w których istnieje niewielka płaszczyzna porozumienia między państwami Rady Europy oraz - mówiąc ogólnie - prawo wydaje się być w stadium przejściowym, państwa muszą korzystać z szerokiej swobody.

Trudno było krytykować ustawodawcę rosyjskiego z powodu decyzji odzwierciedlającej ewolucję społeczną w tej sferze o wyłączeniu możliwości orzekania dożywotniego pozbawienia wolności wobec niektórych grup sprawców. Reprezentują one, po uwzględnieniu wszystkich tych czynników, postęp społeczny w kwestiach penologicznych. Sytuacja w tej sprawie była inna niż w innych, w których Trybunał był w stanie odnotować szeroką i rosnącą zgodę i związane z tym zmiany prawne w prawie krajowym państw Konwencji dotyczące określonej kwestii. Trybunał nie był natomiast w stanie wskazać międzynarodowego trendu na rzecz zniesienia kary dożywotniego więzienia albo, przeciwnie, potwierdzającego wsparcie dla jej stosowania. Dożywotnie pozbawienie wolności w Europie stało się jednak zjawiskiem ograniczonym w tym sensie, że wymagania redukowalności kary, które w przyszłości może prowadzić do kolejnych obowiązków pozytywnych państw Konwencji w tej materii. W sytuacji braku wspólnej płaszczyzny w tej dziedzinie władze rosyjskie nie przekroczyły granic posiadanej swobody oceny. Niezależnie od korzystniejszej sytuacji, w jakiej znaleźli się sprawcy przestępstw porównywalnych z popełnionymi przez skarżących, ustawodawstwo, na którego podstawie skarżący odbywali kary i które kwestionowali, nie naruszało prawa międzynarodowego ani nie różniło się wyraźnie od rozwiązań istniejących w innych państwach członkowskich Rady Europy w tej sferze.

Na podstawie Konwencji zgodnie z jej obecną interpretacją przez Trybunał od państwa nie wymaga się – chociaż ma oczywiście taką możliwość - aby realizując swój cel promowania zasad sprawiedliwości rozciągnęło wykluczenie stosowania kary dożywotniego więzienia na wszystkie kategorie sprawców. Ponadto, że względu na praktyczne działanie kary dożywotniego więzienia w Federacji Rosyjskiej – zarówno co do sposobu jej wymierzania jak i możliwości późniejszej kontroli – interesy społeczeństwa w zakresie, w jakim są zgodne z Konwencją oraz biorąc pod uwagę granice swobody oceny, z jakiej rząd korzysta w tym kontekście, Trybunał orzekł, że istniała rozsądna proporcja między użytymi środkami i realizowanym uprawnionym celem. Zarzucone wyłączenia nie stanowiły zakazanej różnicy traktowania dla celów art. 14 w połączeniu z art. 5. Trybunał wziął przy tym pod uwagę potrzebę interpretacji Konwencji w sposób harmonijny i zgodnie z jej ogólnym duchem.

Z świetle tych argumentów Trybunał uznał, że nie było naruszenia art. 14 w połączeniu z art. 5 zarówno z powodu różnicy traktowania ze względu na wiek (szesnaście do jednego) jak i ze względu na płeć (dziesięć do siedmiu).

Uwagi:

Zarzuty dyskryminacji na tle polityki karnej państwa i granic jego swobody regulacji przepisów dotyczących stosowania kary dożywotniego więzienia do rozmaitych kategorii sprawców.